

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЇ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Статтю присвячено аналізу мотивації навчальної діяльності молодших школярів. Проаналізовано різні підходи до визначення сутності та складових поняття «мотивація учіння молодших школярів»; виокремлено основні проблеми, що знижують позитивну мотивацію учнів, та умови, які впливають на формування повноцінної мотивації учіння молодших школярів.

Ключові слова: мотивація, навчальна мотивація, мотивація учіння, мотиви, потреби.

Стаття посвячена аналізу мотивації учебной деятельности младших школьников. Проанализированы различные подходы к определению сущности и составляющих понятия «мотивация учения младших школьников»; выделены основные проблемы, которые снижают положительную мотивацию учащихся и условия, влияющие на формирование полноценной мотивации учения младших школьников.

Ключевые слова: мотивация, учебная мотивация, мотивация учения, мотивы, потребности.

This article examines the motivation of educational activity of younger schoolchildren. Different approaches to determining the nature and components of the concept of «learning motivation of younger pupils», singled out the main problems that reduce the positive motivation of students and the conditions that influence the formation of a complete learning motivation of younger pupils.

Key words: motivation, learning motivation, learning motivation, motivations and needs.

Одним із найважливіших критеріїв педагогічної майстерності в сучасній психології вважається результативність роботи вчителя, що проявляється в стовідсотковій успішності школярів та виявленні їх інтересу до навчального предмета. Пріоритетними завданнями навчання у школі на сучасному етапі мають бути не лише формування у школярів загальнонавчальних умінь і навичок, а й забезпечення розвитку пізнавальних інтересів дитини, подальшого її становлення й всебічного розвитку.

Фактор мотивації для успішного навчання є важливішим, аніж фактор інтелекту. Усвідомлення високої значущості мотиву навчання з метою успішного формування особистості сприяє виокремленню принципу мотиваційного забезпечення навчального процесу.

Різноманітні аспекти розвитку мотивації навчання вивчали як вітчизняні, так і зарубіжні вчені:

Л. Виготський, Г. Костюк, Н. Менчинська, О. Леонтєв, А. Лурія, К. Ушинський, В. Сухомлинський, Ж. Піаже, А. Маслоу, Л. Божович, С. Максименко, О. Скрипченко, Н. Чуприкова, Т. Ілляшенко, С. Москвичов, О. Малихіна, Л. Верещагіна, В. Шадріков, Є. Ільїн, В. Вілюнас, С. Занок та інші.

Вивчаючи мотиваційну складову як компонент навчальної діяльності, такі науковці, як М. Алексєєва, Б. Баєв, Г. Балл, Н. Бойко, М. Борисєвський, Ю. Гільбух, С. Гончаренко, М. Дригус, О. Дусавицький, Г. Костюк, С. Максименко, В. Моляко, В. Моргун, Н. Побірченко, В. Рибалко, В. Семиченко, І. Синиця, О. Скрипченко, Ю. Швалб визнають її провідною. Вчені вважають, що саме у молодшому шкільному віці формуються основи мотивації навчальної діяльності і саме тому цей вік має важливі резерви розвитку мотиваційної сфери учнів. Педагоги наголошують, що у молодшому шкільному віці можна сформувати новий тип ставлення до навчання, наприклад, інтерес до способу набуття знань (В. Давидов, В. Репкін, Н. Бібік), зорієнтувати учнів на спосіб пізнання, що має безпосереднє відношення до оволодіння навичками ХХІ століття, зокрема до готовності навчатися впродовж життя.

Незважаючи на наявність багатьох наукових праць, у яких аналізуються особливості розумового розвитку та навчальної мотивації учнів, деякі питання в означеному напрямку й досі залишаються відкритими.

Відповідно, метою даної статті є визначення психологічних засад розвитку мотивації школяра під час навчання у початковій ланці освіти.

Аналізуючи сутність поняття «мотивація», не знаходимо єдиного підходу щодо його трактування.

За визначенням І. Зязюна, «мотивація – це спонукання активності організму і його цілеспрямованості. У широкому розумінні мотивація використовується в усіх сферах психології, що досліджують причини і механізми поведінки людей» [3, с.59]. І. Підласий виначає мотивацію як процеси, методи, засоби спонукання учнів до продуктивної пізнавальної діяльності, активного засвоєння змісту освіти [3, с. 47]. У сучасній психології термін «мотивація» використовують як: визначення системи факторів, що детермінують поведінку (мета, потреби, мотиви, наміри, прагнення та ін.); характеристику процесу, що стимулює й підтримує поведінкову активність на певному рівні.

Навчальна мотивація – це загальна назва для процесів, методів, засобів спонукання учнів до продуктивної пізнавальної діяльності, активного засвоєння змісту освіти, що залежить від рівня сформованості мотивації учіння школярів.

У контексті нашого дослідження під мотивацією учіння розглядаємо полімотивовану діяльність, сукупність спонукань, що викликають активність особистості та визначають її спрямованість у учинні й поведінці у конкретному виді діяльності.

Мотивація як процес зміни станів та стосунків особистості ґрунтується на мотивах, під якими розуміються конкретні спонукання, причини, що примушують особистість діяти, робити вчинки. Мотив (*від лат. moveo – рухаю*) – спонукальна причина дій і вчинків людини [2, с.71]. Мотив на відміну від мотивації, – це те, що належить самому суб'єктові поведінки, є його стійкою особистісною властивістю, що зсередини спонукає до здійснення певних дій.

Мотиваційну сферу людини, зважаючи на її розвиненість, можна оцінити за такими параметрами: широта, гнучкість та ієрархічність.

Широта мотиваційної сфери – це якісна різноманітність мотиваційних факторів – мотивів, потреб і мети. Чим більше людина має різноманітних мотивів, потреб і цілей, тим розвиненішою є її мотиваційна сфера.

Гнучкість мотиваційної сфери відображається в тому, що для задоволення мотиваційного спонукання вищого рівня можливим є використання мотиваційних збудників нижчого рівня. Наприклад, один індивід потребує в інформації задовольняє лише за допомогою телебачення, радіо й кіно, а інший – за допомогою різноманітних книг, часописів, спілкування з людьми. Мотиваційна сфера другого індивіда є значно гнучкішою.

Ієрархічність мотивів також характеризує мотиваційну сферу. Одні мотиви є сильнішими за інші й виникають частіше; інші – є слабшими й актуалізуються рідше. Чим відміннішими є сила й частота актуалізації мотиваційних утворень певного рівня, тим вищою є ієрархічність мотиваційної сфери.

Характеризуючи мотивацію навчальної діяльності, потрібно зазначити, що вона є складним для дослідження питанням, оскільки її можна розглядати в широкому і вузькому контекстах. Поділ мотивації на внутрішню та зовнішню є одним із ключових моментів теорії самодетермінації (Е. Дісі та Р. Раян), вихідною тезою якої є уявлення про природжене прагнення людини до свободи й самостійності [4]. Власне, поняття «самодетермінація» визначається як усвідомлення та відчуття можливості вибору, високий рівень самостійності та здатності до самовираження.

Внутрішньомотивованою дослідники вважають діяльність, обумовлену внутрішнім інтересом та задоволенням від її виконання; зовнішньомотивованою – діяльність, обумовлену дією зовнішніх спонук, таких як винагороди, покарання, оплата праці та інші позитивні чи негативні підкріплення. За умови задоволення базових психологічних потреб – у автономності, компетентності та значимих стосунках, – мотивація діяльності стає внутрішньою. Якщо ж ці потреби не задовольняються (людина відчуває себе контрольованою, не усвідомлює власної компе-

тентності та не має значимих стосунків з іншими), мотивація діяльності стає зовнішньою.

Формування внутрішньої навчальної мотивації має свою закономірність і проходить декілька етапів: формування інтересу до процесу навчальної діяльності; формування інтересу до результату діяльності; формування інтересу до змісту навчальної діяльності.

Зовнішні мотиви включають мотиви навчальної діяльності, які за своїм походженням і змістом ніби виходять за межі суто навчального процесу і пов'язані із широкими суспільними взаємовідносинами дітей. За джерелами виникнення соціальних мотивів, їх змістом і спрямованістю серед них виокремлюється кілька груп: 1) суспільно-політичні мотиви – навчання в школі розглядається як високий суспільний обов'язок; 2) професійно ціннісні – навчальна діяльність сприймається як підготовка до майбутньої трудової діяльності, набуття бажаної професії; 3) мотиви соціального престижу та мотиви, пов'язані з почуттям власної гідності, що демонструють прагнення учня стверджувати свою особистість; 4) комунікативні мотиви – потреба спілкуватися з іншими, прагненням їх наслідувати [3].

Значна кількість досліджень свідчить про позитивний вплив внутрішньої мотивації – підвищення ефективності праці, зростання рівня успішності навчання, позитивний психологічний комфорт, тоді як зовнішня мотивація супроводжується зниженням рівня креативності, негативним емоційним станом, спадом успішності виконання завдань.

У структурі мотивації автори теорії виділяють диспозиційний та ситуаційний елементи. До ситуаційного елемента належить власне мотивація, яка може бути як зовнішньою, так і внутрішньою, або взагалі бути відсутньою. До диспозиційного елемента відносять таку особистісну властивість суб'єкта діяльності, як локус каузальності (орієнтація на зовнішні чи внутрішні спонукання щодо діяльності, або її відсутність), що може бути внутрішнім, зовнішнім чи індивідуальним.

Основою мотивів діяльності людини є її різноманітні потреби. Потребою називають необхідність у комусь (чомусь), що вимагає задоволення, або те, без чого не можна обійтися, вимоги, які необхідно задовольнити. Потреби задовольняються за допомогою ігрових мотивів у дошкільному віці. У шкільному віці вони відступають на другий план, поступаючись місцем навчальним мотивам, до яких у подальшому приєднуються трудові мотиви.

Провідні характеристики людських потреб – сила, періодичність виникнення й спосіб задоволення. Додатковою, але досить суттєвою характеристикою, якщо йдеться про особистість, є предметний зміст потреби, тобто сукупність тих об'єктів матеріальної й духовної культури, за допомогою яких цю потребу можна задовольнити.

Психолого-педагогічною наукою доведено, що молодший шкільний вік має значні резерви формування мотиваційної сфери, які необхідно використовувати, щоб уникнути «мотиваційного вакууму» при переході в середню школу. У цьому віці головний зміст мотивації полягає в тому, щоб навчити дитину вчитися, адже це початок становлення мотивації учіння, від якого багато в чому залежить її доля протягом успішного шкільного життя.

Формування мотивації учіння здійснюється за двома напрямками: у першому – вплив оточуючого середовища, у другому – зміна особистого ставлення школяра до здійснення навчальної діяльності.

На формування позитивної мотивації учнів початкової школи неабиякий вплив має їх здатність долати труднощі у навчальному процесі. Проблема у навчанні – це усвідомлена суперечність, що гальмує подальший процес діяльності учнів, сприяє виникненню установки на складність навчального процесу для дитини, її власну неспроможність до отримання успіхів.

Чинники, що зумовлюють проблеми у навчанні молодших школярів, можна умовно поділити на соціальні та особистісні. Соціальні чинники визначають особливості середовища, у якому розвивається дитина, відбувається становлення її системи «Я». Чинники, які пов'язані з особистісним розвитком дитини і зумовлюють виникнення проблем у навчальній діяльності, можна розглядати як фізіологічні та психологічні [1, с. 5]. Означені чинники впливають на становлення дитини ще в дошкільному віці. Із початком шкільного життя важливу роль відіграє ще один чинник – вплив самої системи навчання і, зокрема, вчителя, який може виявлятися у таких аспектах: невідповідність організації шкільного навчання фізіологічним особливостям дітей; неврахування вчителем соціальних чинників, які впливають на становлення та розвиток особистості; недостатня увага педагога до фізичного й психічного розвитку дитини; несистематичне сприяння психологічному розвитку особистості; неспроможність педагога здійснювати індивідуальний підхід до учнів, зважаючи на низьку професійну активність та підготовку, небажання впроваджувати нові методики навчання; недостатнє вміння вчителя урівноважувати свій психічний стан, регулювати власну поведінку, зважаючи на вікові особливості розвитку молодших школярів; надмірна увага педагога до диференціації дітей на групи за рівнем розумового розвитку й успішністю, надання відкритої переваги учням із високим рівнем розвитку інтелекту та навчальних досягнень тощо.

На здатність учня молодшого шкільного віку тривалий час досягати поставленої мети, цілеспрямовано долати труднощі й перешкоди впливає розвиток вольових якостей. Їх несформованість призводить до того, що у разі невдачі дитина може втратити віру у свої сили і можливості, тоді як у навчальній діяльності для самостійного досягнення результату потрібна особлива зосередженість розумових і вольових зусиль.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури виокремлюємо умови формування повноцінної мотивації учіння молодших школярів:

- утвердження гуманного ставлення до всіх учнів, розкриття в дитині особистості;
- активізація діяльності дітей шляхом використання інноваційних технологій навчання;
- збагачення змісту особистісно орієнтованим та цікавим матеріалом;
- задоволення потреб у спілкуванні з учителем та однокласниками під час навчання;
- здійснення фасилітаційної взаємодії вчителя з молодшими школярами;
- використання об'єктивних оцінних ставлень учителя до результатів школяра;
- формування допитливості та пізнавального інтересу;
- створення умов для вирішення учнями проблемних ситуацій та подолання труднощів у навчальній діяльності;
- формування адекватної самооцінки своїх можливостей;
- утвердження прагнення до саморозвитку та самовдосконалення;
- створення ситуації успіху дитини як передумови її успішності;
- виховання відповідального ставлення до навчальної праці, формування почуття обов'язку.

Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що формування позитивної мотивації школярів вимагає тривалої, узгодженої роботи вчителя, вихователя та багатьох.

Отримані дані не вичерпують усіх аспектів досліджуваної проблеми, тому подальші дослідження спрямовуватимуться на вивчення особливостей розвитку мотивації навчальної діяльності молодших школярів із порушеннями слуху, проблем розумового розвитку й мотивації учіння школярів при переході до основної школи у взаємозв'язку з емоційними проявами та адаптаційними процесами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авдеева І. М. Фасилітація особистісного розвитку хронічно неуспішних молодших школярів / І. М. Авдеева // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – № 2. – С. 3-10.
2. Климчук В. О. Феномени розвитку внутрішньої мотивації / В. О. Климчук // Соціальна психологія. – 2008. – №6 (32). – С. 70-77.
3. Усе про мотивацію / уклад. А. Г. Дербенцова. – Х. : Основа, 2012. – 207 с.
4. Deci E. L. The «What» and «Why» of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior / E. L. Deci, R. M. Ryan // Psychological Inquiry. – 2000. – Vol. 11. No. 4. – S. 227-268.

Дата надходження до редакції: 09.07.2014 р.